

Мостепанюк Людмила Олександрівна – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права Національної академії
внутрішніх справ

ТЛУМАЧЕННЯ СТАТТІ 53 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

*Здійснено коментар нової редакції ст. 53 Кримінального кодексу України.
Проаналізовано новели покарання у вигляді штрафу, законодавчо встановлені розміри
штрафу.*

Ключові слова: покарання; штраф; розмір штрафу; основне та додаткове покарання.

*Осуществлен комментарий новой редакции ст. 53 Уголовного кодекса Украины.
Проанализированы новеллы наказания в виде штрафа, законодательно установленные
размеры штрафа.*

Ключевые слова: наказание; штраф; размер штрафа; основное и дополнительное наказание.

*The comment of new release of the article 53 of the Criminal Code of Ukraine is
realizabled. The novels of punishment, the legislatively set sizes of fine are analyzed.*

Keywords: punishment; fine; size of fine; basic and additional punishment.

Кримінальне законодавство України, як і будь-яка інша галузь юридичної науки, є динамічною та періодично зазнає змін і доповнень. Так, 17 січня 2012 р. набрав чинності Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” № 4025-VI. Відповідно до цього Закону, у Кримінальному кодексі (КК) України за вчинення злочинів у господарській сфері, замість санкцій, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі, встановлено санкції, які основним видом покарання визнають штраф [1]. Крім того, суттєво змінено й доповнено норми, що розкривають основні положення стосовно штрафу.

Питання законодавчого визначення та практичного застосування цього виду покарання, а також загальні питання вчення про покарання, що безпосередньо стосується штрафу, досліджено в роботах низки вчених, зокрема: Ю. В. Александрова,

П. П. Андрушка, Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, І. М. Гальперіна, В. К. Дуюнова, І. Я. Козаченка, В. П. Козиревої, А. П. Козлова, В. Т. Малярєнка, М. І. Мельника, Ю. Б. Мельникової, А. С. Міхліна, Й. С. Ноя, О. В. Попраса, І. В. Смолькової, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, О. Г. Фролової, В. Л. Чубарева, М. Д. Шаргородського, І. В. Шмарова, С. С. Яценка та ін.

Мета цієї статті – визначити й проаналізувати особливості штрафу як основного та додаткового виду покарання в контексті прийнятих змін і доповнень до чинного КК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК України, штраф – це покарання, що полягає в грошовому стягненні й накладається судом у випадках і розмірі, установлених в Особливій частині КК України, з урахуванням законодавчо визначених його розмірів [2]. Водночас, крім законодавчо визначеного, у науковій літературі є доктринальне визначення штрафу як заходу примусу, що застосовують від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні її права власності на певну суму грошових коштів [3, с. 5].

Цей вид покарання, за умов точного й обґрунтованого визначення його розмірів, спричиняє істотні матеріальні наслідки, не вигідні для винної особи. Суд обов'язково має розглядати можливість призначення штрафу у випадках, передбачених Особливою частиною КК України, оскільки штраф можна застосовувати як основне чи додаткове покарання. Водночас штраф не можна розглядати як засіб відкupu від покарання чи розорення винного.

Розмір штрафу визначає суд, залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину та з огляду на майнове становище винного, у межах від 30 до 50 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. Особливістю цього виду покарання є те, що його розмір установлюють не в абсолютних числах, а в певній кількості неоподаткованого мінімуму доходів громадян, офіційно встановленого законодавством України на момент учинення злочину. Хоча В. О. Попрас вважає, що найбільш ефективним є встановлення розміру штрафу безпосередньо в національній грошовій одиниці – гривні. Ця пропозиція, на його думку, зумовлена відсутністю причин, що сприяли використанню в КК умовних розрахункових одиниць, і необхідністю уникнення ускладнень та суперечностей у застосуванні КК [3, с. 9]. На нашу думку, ця пропозиція, як і будь-яка інша, має право на існування, але її реалізація може бути поспішною. Таким чином, “стандартний” максимум штрафу як покарання сьогодні, після набрання чинності Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності”, становить 850 тис. грн.

За вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу понад 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначає суд, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок учинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Суд має право, установивши, що злочин учинено в співучасті й роль виконавця (співвиконавця), підбурювача чи пособника в його вчиненні є незначною, призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок учинення злочину доходу.

Під час оцінювання майнового становища винного враховують розмір: заробітної плати, пенсії чи стипендії винного; грошових доходів від його підприємницької або іншої законної діяльності; доходів у вигляді відсотків за банківськими вкладками; доходів від цінних паперів; доходів від земельної ділянки, нерухомого та іншого майна; наявність на утриманні непрацездатних осіб тощо. Підлягають урахуванню доходи як у національній, так й іноземній валюті, а також доходи, отримані винним у натуральній формі. Саме тому найбільш ефективно штраф застосовують за умови чіткої регламентації доходів засудженої особи.

Не заперечуючи загалом доцільності як загального підвищення розміру штрафів у КК України, так і збільшення їх розміру в окремих санкціях статей Особливої частини КК України, вважаємо надмірними конкретні розміри, передбачені Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності”. Визначаючи розміри покарання у виді штрафу, законодавець має враховувати загальну мету кримінального покарання, якою, відповідно до ст. 50 КК України, є виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових злочинів. Штраф може слугувати досягненню зазначеної мети лише в разі, якщо покарання буде для засудженого важким, але, водночас, реальним для виконання на практиці. Тобто штраф має бути таким, щоб засуджений міг його сплатити. Тому його розміри слід установлювати не лише залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, а й з урахуванням загального добробуту громадян і рівня їх доходів. На нашу думку, не виправдано встановлювати в КК України такі розміри штрафів, які реально може сплатити лише незначна кількість найбагатших громадян країни і є нереальними навіть для тих громадян, яких, зазвичай, відносять до “середнього класу” нашого суспільства.

Штраф як вид покарання призначають:

а) як основне – лише у випадках, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, а також у порядку призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України) і в порядку заміни виправних робіт особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду (ч. 3 ст. 57 КК України). Особливістю штрафу як основного покарання є те, що, у разі призначення його за сукупністю злочинів і сукупністю вироків, він складанню з іншими видами покарань не підлягає й виконується самостійно (ч. 3 ст. 72 КК України);

б) як додаткове – лише у випадках, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, а також у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 і 77 КК України);

в) як основне чи додаткове – у випадках і межах, установлених санкціями статей Особливої частини КК України [4, с. 452].

Суд, урахуваючи майнове становище особи, може призначити виплату штрафу з розстрочкою сплати шляхом погашення всієї суми призначеного покарання певними частинами строком до року. До набрання цим Законом чинності суди мали право призначати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років. Зважаючи на значне підвищення розмірів штрафу, незрозумілою є позиція законодавця щодо суттєвого (утричі) скорочення термінів розстрочки для його сплати.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше ніж 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян і відсутності підстав для розстрочки його виплати, суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт з розрахунку одна година

громадських робіт за один установлений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян або виправними роботами з розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян, але на строк не більше ніж два роки.

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати, суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі з розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподаткованих мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у разі призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у разі призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у разі призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину [2].

Указану заміну несплаченої суми штрафу іншими видами покарання застосовують тоді, коли неможливість сплати виникла у зв'язку з об'єктивними причинами: відсутністю заробітної плати, грошових заощаджень, майна, інших доходів, на які може бути звернено стягнення.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк перевищує встановлені відповідною частиною статті межі, суд має право замінити покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості зазначеною частиною статті.

На нашу думку, суди, у зв'язку з масовою несплатою засудженими накладених на них штрафів, почнуть замінювати штраф позбавленням волі (як це передбачено в ч. 5 нової редакції ст. 53), унаслідок чого кількість осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини, і тривалість строків позбавлення волі для цієї категорії осіб збільшиться. Таким чином, надмірні розміри штрафів, попри задекларовану мету гуманізації покарань за економічні злочини, можуть спровокувати збільшення кількості випадків застосування покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини.

Крім того, викладене свідчить про необхідність відмовитися від припису про накладення штрафу в розмірі, не меншому за розмір завданої злочином шкоди, що міститься в ч. 2 нової редакції ст. 53 КК України. Розмір штрафу як виду покарання має точно визначати закон, а суд буде призначати штраф виключно в межах, передбачених відповідною статтею Особливої частини КК України.

Застосування штрафу до неповнолітніх регулюють ст. 98–100 КК України [5, с. 370], які з набранням чинності Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” також зазнали змін. Так, штраф як вид покарання призначають до неповнолітніх як основне або разом додаткове покарання. В останньому випадку штраф застосовують лише разом з іншим видом покарання.

Мінімальний розмір штрафу, що призначають неповнолітнім, визначає суд,

відповідно до положень ст. 53 КК України, і становить 30 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Незважаючи на розмір санкції, що передбачає покарання за вчинений неповнолітнім злочин, навіть у разі передбачення покарання у виді штрафу понад 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, максимальний розмір штрафу для зазначеної категорії осіб становить 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Під час призначення кінцевого розміру покарання обов'язково мають ураховувати майнове становище неповнолітнього.

У разі відсутності в неповнолітнього самостійного доходу, власних коштів чи майна, на яке може бути звернено стягнення внаслідок учинення ним злочину, санкція якого передбачає лише основне покарання у виді штрафу понад 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, можливе застосування покарання у виді громадських робіт або виправних робіт, згідно з положеннями КК України. Так, відповідно до ст. 100 КК України, до неповнолітнього віком від 16 до 18 років призначають громадські роботи на строк від 30 до 120 год, які полягають у виконанні ним суспільно корисних робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати 2 год на день.

Виправні роботи може бути призначено неповнолітньому віком від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до року. Неповнолітнього на момент призначення покарання з дотриманням відповідних вимог законодавства про працю має бути прийнято на роботу за трудовим договором (контрактом) постійно чи тимчасово на строк, що відповідає принаймні тривалості призначеного покарання. Не можна призначати таке покарання тим неповнолітнім, під час прийняття яких на роботу не дотримано вимог трудового законодавства, які виконують роботу за цивільно-трудовим договором або працюють тимчасово на термін, менший від тривалості виправних робіт. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюють відрахування в дохід держави в розмірі, установленому вироком суду, у межах від п'яти до десяти відсотків.

Строки погашення судимості в усіх категорій осіб, засуджених до основного покарання у виді штрафу, різняться залежно від його розміру. Так, відповідно до положень ст. 89 КК України, визнають такими, які не мають судимості:

1) осіб, засуджених до основного покарання у виді штрафу в розмірі від 30 до 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

2) осіб, засуджених до позбавлення волі чи основного покарання у виді штрафу в розмірі від 3 тис. до 10 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

3) осіб, засуджених до позбавлення волі чи основного покарання у виді штрафу в розмірі від 10 тис. до 25 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

4) осіб, засуджених до позбавлення волі чи основного покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Отже, відповідно до зазначеного вище Закону, в кримінальному праві України покарання у виді штрафу зазнало значних змін, що стосуються як розміру, так і характеру штрафу. По-перше, встановлено значно більший (у 50 разів) максимальний розмір штрафу; по-друге, у певних випадках, зазначених у ч. 2 ст. 53 КК України, встановлено нові межі його призначення; по-третє, змінено термін розстрочки виплати штрафу певними частинами строком до року (ч. 4 ст. 53 КК України); по-четверте, визначено інший порядок заміни штрафу громадськими та виправними роботами, а також позбавленням волі на певний строк (ч. 5 ст. 53 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листоп. 2011 р. № 4025-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/page>.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page2>.

3. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право” / В. О. Попрас. – Х., 2008. – 20 с.

4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998– . –

Т. 6 : Т–Я. – 2004. – 768 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Кривоченко Л. М. та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.